

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf.

1902. September—October.

5-ik füzet.

Charruaud Desiré.*

Uram és keresztény testvérem!

Arra hívott fel, hogy ismertessem annak a férfinak az életét, ki folyóiratuknak több mint húsz éven keresztül hűségese levelezője volt; hogy írjak Charruaud Desiré lelkészlől, a st. maixent-i (Deux Sèvres) reformált egyház consistoriumának elébb rendes, azután tiszteletbeli elnökéről. Hogy e felhívásnak méltóan megfelelhessenek, bizonyos adatokat kellett beszerezniem. Ezért, hogy késtem e tanulmány elküldésével, melyet a lehető legteljesebbé akartam tenni.

*

Charruaud Desiré saintonge-i¹ volt. 1829-ben született Marennes megyében, Nieulle nagyközségben. E hely nem messze van a Seudre folyótól, mely forrásánál elég kicsiny, s hossza is körülbelől nyolczvan kilométer, de nagyszerűen torkollik az Atlanti Óceánba, a Maumusson tengernyilásban, a szent-troyani (Oleron szigeti) síkkal szemben. Apály alkalmával a folyó csak egy kicsiny patakoeska, mely az osztrigás tavak közt kigyózik, hol a híres marennes-i osztrigákat fogják s a nem kevésbé becsült marennes-i sót gyűjtik. E sóstavak, vagyis a sófőzés már régi idő óta fő jövedelem forrása e part birtokosainak, sómunkásoknak és felügyelőknek. Úgy látszik, hogy Charruaud elődei az utóbbi osztályhoz tartoztak. A Charruaud család nagyon régi e vidéken. A 18-ik százévról okmányok is bizonyítják, hogy voltak ott Charruaud-k és hogy a reformationnak buzgó hívei voltak. 1892-ben Paul Pellet, akkor nieullei lelkész egy munkát közölt, a mely szerint egy Charruaud

* Charruaud Desirének életrajzát veszik itt olvasóink és azzal együtt a francia protestantismus újabbkori fejlődésének is rajzolását, Charruaudnak egy kortársától, a bordeaux-i felebbviteli törvényszék ítélőbirájától, kinek e fejlődés előmozdításában magának is nem kis része van, ki tollával és más módon is ma is sok szolgálatot tesz a francia protestantismus ügyének. *Szerk.*

¹ Saintonge Dél-Franciaországban egy régi provinciája.

(így!) 1786 és 1787-ben a nieulle-i egyházközség consistoriumának előlülője volt. Az üldözés korszaka csak akkor végződött, csak akkor zárult be az a kor, mikor az evangélium szolgálói a „puszta prédikátorai“ dicső czímét kapták. Pellet lelkész a consistorium jegyzőkönyveit 1772-től közölve, azt a megjegyzést teszi, hogy ez okmányok a Charruaud-okra nézve határozott akaratról, férfias jellemről és mívelt értelemről tanuskodnak.

A család által megőrzött jegyzék megismerteti Charruaud elődei életének főbb eseményeit. A jegyzék címe: „Följegyzések id. Charruaud Pierre és az ő felesége Aubry Suzanne utódainak számára.“ Az irat mindenekelőtt adja a két házastársnak keresztelését: Aubry Suzanne-ét, ki született 1766. dec. 3-ikán Antouan faluban, St.-Just egyházmegyében és megkereszteltetett 1767. jan. 4-ikén; Charruaud Pierre-ét, ki született 1769. ápr. 11-ikén, Luzac helységben, Charruaud Pierre-nek és Brun Anna Máriának a fia, s megkereszteltetett ápr. 13-ikán. Ős mindkét keresztelést végezte ifj. Dupuy, „pusztai prédikátor.“ A jegyzék következőleg házasságuk idejét említi, mely 1793. jan. 9-dike. Házasságukból 4 gyermek származott: Anna, ki 1828-ban Gagnard Ferencz hajó-ácshoz ment férjhez; Jean; Pierre; Desiré Pierre. Az első hármat keresztelte a luzac-i ref. egyház lelkésze, Mazanric. A negyediket, Charruaud lelkésznek atyját, ki 1804. oct. 29-én született, keresztelték a luzac-i templomban 1804. dec. 18-ikán. Konfirmálta Berneau, a későbbi luzac-i lelkész 1821. máj. 31-ikén, két évvel a cultusnak hivatalos újra szervezése után.

A Charruaud Pierre által vezetett jegyzék az oldal-rokonokról két érdekes adatot említ: „1833. dec. 7-én hunyt el Coindriau József atya, sóárus, ki húsz éven keresztül társam volt s kinek elvesztését sajnálom. Jó férj volt, jó szülő, jó szomszéd, jó barát; hátrahagyja Charruaud Máriát, az én unokanövérémet.“ — 1833. dec. 10-én hunyt el Bertin Mihály 81 éves korában, sóstó-birtokos és vállalkozó. Huszonöt éven át társam, kinek elvesztését sajnálom, habár négy év óta vak vala. Jó férj, jó szomszéd, jó barát volt; hátra hagyta feleségét, Esjulet Anna Máriát és leányát Bertin Anna Máriát, Aubry András unokaöcsém nejét. Emlékezetül feljegyezte Luzac-ban 1833. dec. 10-én.“

A jegyzék egy megható följegyzéssel végződik, annak a halála följegyzésével, ki azt a jegyzéket megindította. Megérdemli, hogy ide ígassam: „Mai napon, 1849. ápr. 10-én estve 10 órakor költözött

el Charruaud Pierre 80 éves korában. Születése napján hunyt el, vagyis halála napján töltötte bé 80-ik évét. 1793. jan. 8-án lépett házasságra Aubry Susannával. Jó férj, jó atya, jó szomszéd volt. Két gyermeket hagy maga után, egy fiút és egy leányt, mindkettőt nagy korban. Fiának négy és leányának két gyermeke van, mind kiskorúak. A jó atya kevéssel halála előtt magához hívatta fiát és azt kívánta, hogy imádkozzék. Mikor az ima elvégződött, azt mondta: „jól van,“ és hozzátette: „gyermekeim mindig az Isten félelmében éltek.“ Emlékezetül: Charruaud Desiré Pierre, az elhunytnak fia, hogy az Isten nyugtassa meg a te lelketet jó atyám és ültessen téged a Jézus Krisztusnak jobbára, hogy egy napon újra találkozzam veled, s találkozzék a te leányod és a te feleséged és a kicsiny gyermekek is.“

Ez a feljegyzés a mily egyszerű, éppen oly megkapó bibliai zamatosságával.

A jegyzékben megvan elhunyt barátunk atyjának családja is. Atyja Charruaud Desiré Pierre 1827. jul. 3-án lépett házasságra Grellier Erzsébettel, a St. Sorminbeli Nieulle községi Grellier Jean és Rousseau Jeanne törvényes leányával. Nieulle a hely, a hol a mi siratott barátunkat érte a halál, s a hol most családja lakik. Nieulle-ben született atyjának négy gyermeke, a kik közül most már csak kettő van életben. A négy gyermek: 1. Desiré Pierre, ki 1829. nov. 27-én született s 1830. jan. 24-én kereszteltetett meg Castel Jean nieulle-i lelkész által (La Rochelle-i egyházmegye, Rochefort kerület). Keresztapja Charruaud Pierre atyai nagybátyja, és keresztanyja Rousseau Jeanne anyai nagynénje volt. 2. Seraphin Jean, született 1832. sept. 27-én, kereszteltetett ugyanazon lelkész által a templomban. 3. Erzsébet, szül. 1837. nov. 19-én, ker. ugyanazon nap, ugyanazon lelkész által; férjhez ment Nieulle-ben egy Roux nevezetű úrhoz; már halott 4. Justin, sz. 1840. jan. 17-én, ker. Luzac-ban ápr. 19-én, husvét utáni napon; keresztelte Cambon lelkész.

Charruaud Desiré Pierre elődei hagyományát követve vallásos elveket ápolt és szigorú apai tekintélyt tartott családjában. Fiainak már születésükkor meghatározta pályájukat. Az idősebbet, a ki elhunyt s a ki ugyanazt a nevet viselte, mint ő, egyházi szolgálatra szentelte. Először a marenes-i prot. nevelő intézetbe adta s miután ott az elemi osztályokat elvégezte, collegiumba St. Toy la Grande-ba (Gironde), mely város hajdan nevezetes protestans

központ volt. Ez erősített szabad város 1562-ben tanácsosai szavazatával és a nép egyhangú felkiáltásával elfogadta a reformatiot. A reformáltak egy egyetemes zsinatot és egy politikai összejevetelt tartottak e városban. 1621-ben XIII. Lajos megostromoltatta e várost és elfoglalta; a róm. kath. vallás ekkor visszaállított és e visszaállítást egy nagy körmenettel ünnepelték, melyben maga az uralkodó ment elől; de a templom megtartott és abban protestans lelkészek prédikáltak egészen a nantes-i rendelet visszavonásáig, a mikor aztán azt lerombolták és ott házakat építettek, köztük egy üres helyet hagyva, melyet maig is „a templom helyének“ neveznek. Mint Saintongeban a tizenhetezredik század közepén, a lelkészek megkezdték szolgálatukat Alsó-Guyenne-ben is s a tizenkilencedik században, a protestans cultus visszaállítása után néhány évvel St.-Toyban protestans nevelő intézeteket állítottak. Az első intézetet Bourgade lelkész kezdte, ki Ariège-ből származott s meghalt St.-Toyban 1847-ben. A másodiknak Pellis, egy valdens protestans volt az igazgatója. Ez intézet 1845-ben a Félice Dániel igazgatása alá került, ki Félice Vilmos montaubani theol. tanárnak volt a testvére és az ő igazgatása alatt ez intézet nagyon emelkedett. Az ő keze alá jött és ott tanult öt évig Charruaud Desiré is, testvérével, Seraphinnal együtt (utóbbi St.-Toyban kereskedő lett). Az 1848. febr. forradalom felizgatta az ifjú kedélyeket és az intézetben lázadás tört ki az alatt az ürügy alatt, hogy némely tanár igen szigorú. De ezt lecsillapította a természettudomány tanárának, Muzaeanak atyai közbejövetele, kit később néhány évig én is tanítómul tiszteltem, ki született r. katolikus volt, de a voltairianismust vallotta. Charruaud Desiré e derék intézetben mély vallásossággal párosult jó szellemben növekedett. Az ő szellemének szabadelvűsége és őszintesége ez intézetre mutat vissza. A baccalaureatusi vizsgát Bordeauxban tette le. Azután a montaubani theol. facultásra ment, hogy a papi pályára készüljön elő. 1852. végén, nov. 15-én vették fel a bölesemre. Nálunk ugyanis két ága van a tanulmányoknak a papságra készülők számára: az előkészítő tanulmányok, az úgynevezett böleselemi osztály és utána a tulajdonképpeni theologia. Charruaud a bölesemiekből 1854. jul. 21-én letette a vizsgát és nov. 13-án a theológiára vétetett fel. A facultáson érintkezett a többiek közt a legtudósabb és legszabadabb elvű tanárral, ki fényt adott a facultasnak, ki az irodalmi és tudományos világban a legismertebb volt: a kitűnő Nicolas Mihálylyal. 1852-től kezdve e híres

tanítómesternek lett a tanítványa, ki a facultason a böleelmet és a böleselemtörténelmet tanította, s a tanítványi viszonyból oly barátság fejlődött ki, mely mindig megmaradt. Nicolas volt képviselője az ő apósával, Montet tanárral, az egyháztörténelem tanítójával a szabadelvűségnek a montaubani facultáson. A tanárok nézetei itt tényleg nem voltak egyezők. A többség, mely egy pillanatra maga közé számította a híres hitszónokot, Monod Adolfot, az újraébredésért lelkesült a Calvin tanaihoz való visszatéréssel, s az ifjakat a hagyományos orthodoxia iránti tiszteletbe akarta belénovelni; a szabadelvű kisebbség pedig a szabad vizsgálódás elveszthetetlen jogát fentartani. Charruaud Desiré kezdettől fogva nem habozott, hogy az utóbbiakhoz csatlakozzék, engedelmeskedve erkölcsi természete hajlamának.

A szabadelvű protestans mozgalom, mely azt lehet mondani, a XIX. százév közepe táján kezdődött, alapjában a franczia szellem visszahatásának eredménye volt, a külföldi befolyások ellen való visszahatásnak eredménye. Kétségtelenül a régi calvinismus franczia földön született. Lefèvre d' Etaples és Kalvin nem külföldi forrásból merítettek, hanem ugyanabból a forrásból, mint Luther és Zwingli. A bibliából. És a reformatus hittudósok sokkal radikálisabbaknak és logikusabbaknak mutatták magukat, mint angol és német társaik. Az „Institution Chrétienne“ könyv, mely dogmatikájuk kifejezése, egyike a legfőbb munkáknak a franczia irodalomban. A Rochelle-i hitvallás, mely annak kivonata, sokáig irányítója lehetett a protestantismusnak. De ez iratokban foglalt rendszeres hittanban sok tudományi tévedés volt. Mikor a XVI. száz hitvallásait készítették, a természettan és csillagászat még a középkori elmaradottságban állottak. A szövegkritika akkor még nem létezett. A szentkönyvek fordításai hibákkal voltak teli. A vallástalansággal és istentagadással vádolt újítók kötelességüknek érezték a világi hatalom fenyegetésével szembe, hogy a régi hitvallások átnézésére megindult mozgalmat, melyet ők kezdtetek, már megállítsák. És ők arra szorítottak, hogy a hitvallásokat alábszállítsák, ama szellemmel egyenesen és láthatólag ellentétben, mely az ő vallási forradalmukat előidézte. A külső szertartások babonás gyakorlata méltán sértette. Azzal szemben ők a hit által való megigazulást állították, hangsúlyozva az Isten souverainitása tanát, de nem bántották a régi conciliumok metaphysikáját; meghagyták a háromságtant, a Krisztus vére által való szabadítást, a helyettes elégtételt, az örök kárhozatot, az ó-szö-

vetségben foglalt csodákat. Csináltak egy más orthodoxiát és a bátrabb és következetesebb hittudósokat, kik merészkedtek e tanokat bírálni, erőszakosan eltávolították és kiátkozták. És így a reformált egyház a XVII. százévet úgy élte át, hogy a nantes-i rendelet ideje után a régi tant és fegyelmet nem érintette. Hősiesen és szentül élt. Az Isten jogait védve, védte a lelkiismeret jogait is. Az üldözések a protestans akadémiákat szétszórták, a felsőbb oktatást megsemmisítették. A „pusztai prédicatorok“-nak a vallási szükségleteket kellett kielégíteni, tanulmányokkal nem foglalkozhattak. Szétszórt testvéreiknek a hit- és vigasztalás ígét kellett vinni és önfeláldozásra készen lenni a róm. kath. papság és a király zsarnokságával szemben és a „reformatio gyermekei“ Palissy Bernard szép kifejezése szerint, „tudtak meghalni“. A türelmi rendelet csodálatos kitartású ref. papságot talált, de miveltségre inkább középszerűt, mely meglegegett a százév böleselmével, egy nemes, de felületes bölesellemmel, mely befolyást gyakorolhatott a nagy forradalom politikai és társadalmi vívmányainak létrejövetelére, de nem szolgálhatott a kor szükségéhez mért hittudománynak. A forradalom szelei és az első császárság folytonos háborúi miatt az egyházak csak nyomoruságosan élhettek. Az 1815-iki béke után Európa, s különösen Franciaország, mindenféle angol hittérítőkkal árasztatott el az anglikán egyházból s a nonconformista felekezetekből. Újra-ébredést prédikáltak, a vallásos buzgóságot igyekeztek fölkelteni a népben és némi jót tettek is. De az élő kegyességre nézve tett nyilatkozataikat szélső dogmatismussal kötötték össze, mi sértette a huguenották jó érzékét, kik nem szerették az olyan mértéktelen megnyilatkozásokat, mint a milyenek az angol-amerikai „Revival“-éi voltak. Hatottak a buzgóságra, de a szellemi egyoldalúságot fejlesztették. Innen az összeütközés, az ellenállás, a harcz. A mérsékeltek a methodista nevet adták e mozgalom pártolónak. E név nem annyira az angol methodista egyháztól jött, mint inkább az evangelisatio egy methodusának alkalmazásától. E *methodus* hívei mindig ugyanazon nyilatkozatokkal keresték a megnyerendőket: folytonos imák, szakgatott sóhajok, a bűnök nyilvános megvallása, gyakori összejövetelek, mystikus vallásos énekek, melyek a régi huguenották komoly és józan zsoltáraitól egészen különböztek. Folytonosan hirteleu és csodás megtérésekről beszéltek. Ez irány, mely akaratlanul is a római egyháznak annyira feltudott külső cselekvények rendszerévé lett, a prediciot meg akarta szorítani a nyilvános

istentiszteletben, a predicator, mely az értelemhez szól és a szabad vizsgálódás gyakorlatát megkívánja. A kik e mozgalmat nem pártolták, azokat megvetőleg „rationalisták“-nak nevezték és kizárással fenyegették. Nicolas tanárt bevádolták a kormánynál, hogy megnyitó előadásában felforgató, társadalomellenes tanokat hirdetett. Ő az ész jogát állította helyre a theológiában, a mikor az ellenkező iránynak hívei azt a tudományos és történelmi kérdésekben is kétségbe vonták. Egy pillanatra megkísértették kötelezővé tenni a Rochelle-i hitvallást. Az 1848-iki egyetemes zsinat — synode officieux Lajos Filep bukása után elvetette a kötelező hitvallások rendszerét, miután a nimesi híres lelkész, Vincent Sámuel, azokat hátrányosoknak mutatta fel. A kik ekkor kisebbségben maradtak, azok közül sokan elhagyták a zsinatot és a hivatalos egyházat és a korábbi, 1830-iki dissidensekkel szövetséget alkottak, a „franciaországi szabad egyházak egyesületét“.

Ez egyházak testülete 1849-ben egy hitvallást és egy egyházi rendszabályt állított meg, mely ma is érvényben van. A mi azt jellemzi, az exegetikai és kritikai tudomány eredményeinek megtagadása. Ragaszkodnak a XVI. százbeli orthodoxyához. A Jézus istensége dogmájának támogatására a Timotheushoz intézett levélből egy helyre hivatkoznak, mely régi fordításainkban rosszul van fordítva, mert azok testben megjelent *Istenről* beszélnek, holott a szövegben ez áll: *Ő* megjelent testben. S a kanonicus levelek egy másik helyében meg, mely arról szól, hogy az egész írást istenileg ihletettnek szokták venni, bizonyítékát látják a theopneustikus dogmának, a mi egyházainkban elfogadott canonicus könyvek különös ihletésének. Hogy megerősítsék a tanokat, a háromság, a Jézus vére által való elégtétel s a teljes inspiratio megígátott tanát, ezért váltak el a szabadegyházak a nemzeti reformált egyháztól, melynek híveit azzal vádolták, hogy egyenlő jogot adnak a tévedésnek és az igazságnak és a tanban sajnálatos anarchiát idéznek elő. Éppen ez egyházak kebeléből emelkedett a legerősebb protestatio, melynél erősebb protestatiót a régi calvinismus ellen a XIX. százév nem látott. A jelt erre a genfi „Oratoire“ tanára, egy dissidens theol. facultas tanára: Shérier Edmond adta meg, ki miután onnan elbocsátott, Strassburgba jött, hogy Colani lelkész és tanárral, ki maga is egy az „ujraébredésnek“ megnyert családban született, megalapítsa a „*Revue de Theologie*“-t, ezt a híres folyóiratot, mely húsz éven át miután a régi theopneustikus dogmát lerombolta, fűtt

gyászéneket a régi scholastikus theológiának, az ujkori tudományos szellemmel szembetűnő ellentétben álló theologiai tudománynak.

Ez eszmék Montaubanba éppen akkor batoltak el, mikor Charruaud odament. Ez eszméket ő elfogadta. E tudományos és vallási mozgalomban a francia tiszta, világos gondolkozásnak ama régi rendszerét találta, melyet Descartes tanított, s mely alapján nem más, mint az értelmi őszinteség, mely nem kevésbé becses, mint az erkölesi őszinteség. Az új theológiának jelszava volt: hogy ne fogadjon el semmit, a minek nincs visszhangja a vallásos lelkiismeretben. A theologia, a mely egyszersmind a vallás tudománya és böleselme, nem fogadhat el kiindulás pontokúl olyan dolgokat, melyeket az egyházi tekintély erőszakol rá. Szellemi bizonyítékok lelkesitik; számba veszi a vallási és keresztény tapasztalatokat, de formuláinak érthetőknek kell lenni az emberi ész előtt. Nem fogadhatja el, hogy az isteni kijelentésnek két neme van, a természeti és természetfeletti. Előtte Isten nem csupán fensőbb lény, transcendens, hanem benlevő is, immanens. Minden kijelentése a bensőben történik. Szelleme nem közbevetőleg közlekedik az emberekkel s nemcsak egy nehánnyal közlekedik, a kiknek küldetését külső jelek kísérik. Szabadon közlekedik mindenekkel és folyton munkál az emberiségben, kijelentve magát az erkölesi bizonyíték jellegével a tiszta sziveknek, az igaz lelkeknek, a hamisság ellenségeinek, kik a gyermeki bizalommal az értelem emelkedettségét egyesítik.

Charruaud ez emelkedett eszmékben megerősödvé hagyta el a montaubani facultast. A theol. baccalaureatust 1858. januárban szerezte meg. Az erre irt munkájában már nagy tanultságot és szellemi érettséget tanusít. A tárgy, a melyet választott volt, történelmi és kritikai, a Kolossébeliekhez intézett levél hamis tanairól. Iratának végkövetkeztetése: 1. hogy a levél téves tanait nem lehet az essenismusra vinni vissza; 2. a csalárd doctorok, kik a levélben emlittetnek, zsidó gnostikusok, a II. százbeli gnostikusok előfutárai; 3. a gnosticismus csirái már láthatók az apostoli kor kezdete óta. A bizottság elnöke Nicolas volt és tétéleinek védelme után felavatták Charruaud-ot a keresztény papságra. Tonneins-ben kapott s. lelk. állomást 1858. febr. 11-én, melynek elfoglalásáról a „Lien“ című lap számolt bé. Beiktatásán jelen voltak: Montet és Nicolas tanárok tanári díszruhában. S Pellissier bordeaux-i lelkész tartotta a beiktató beszédet, a kinek a hire akkor Franciaország déli részében mind növekedett. Pellissiert Charruaud még abból az időből ismerte, mikor

St.-Toyban volt tanuló. Gyakran átrándult Bordeauxba, hol Pellissier és barátai szívesen látták. Pellissier egy régi languedoc-i családból származott, melyet erőszakkal a katholicismusra térítettek. Nagy atyja aztán Bordeauxba telepedett. S atyja, mint jansenista, teljes szabadságot engedett fia szellemi fejlődésének. Pellissier már gyermek korában megtagadta az ostyával élést. Később egy nagynénje útján, ki anglikán volt, megismerte a protestantismust. 1842-ben egy iratban annak nyilvánosan védelmére kelt Lacordaire atyával szembe, ki a protestantismust a St. André-székesegyházban támadta. A jog után a theológiát végezte, hogy lelkész lehessen. S az is lett Bordeauxban és a Shérer és Colani által hirdetett új eszméket prédikálta. Charruaud ragaszkodott hozzá és hű maradt iránta mindvégig. Pellissier az apostoli kötelességekről beszélt és mély hatást tett a Jézus Krisztus új szolgálója lelkére. A beiktatáson még jelen volt Charruaudnak három tanuló társa: Enjalbert, Moebus és Tournon.

Charruaud nem késett rendes állás után nézni. S pár hónapi segédlelkészkedés után Philip mauvezin-i pap ajánlatára St. Maixentba hivatott rendes lelkésznek. E nevezetes egyházközségben a Gibaud papi család száz évig töltötte bé a papságot. Az első: Gibaud Ferencz Péter, ki 1752. dec. 4-én született Aiguillère faluban (Vendée) s tanult Lausanne-ben (mert akkor még protestans theológiát nem türtek meg Franciaországban) 1781-ben lett St. Maixentban lelkész s ott volt az 1787-i türelmi rendelet kiadásáig. A kormány utóbbi törekvései miatt bolygó életet kellett élnie. Az 1789-i forradalom bekövetkeztével üdvözölte azt és támogatta. Egy hátra maradt jegyzékéből kitűnik, hogy egy napon 1500—2000 embert gyűjtött, hogy e csapattal az idegenektől megszállott határ védelmére menjen. A X. évben a vallási ügyek újra szerveztetvén, Napoleon császár iránt nagy elismeréssel adózott, ki magát a vallásszabadság pártolójának bizonyította. E kormány iránti lelkesültsége miatt, mit több consistoriumi határozattal is megmutatott, Gibaud s illetve Rivière Ferencz a waterloo-i csata után kegyvesztett lett. XVIII. Lajosnak egy határozata 1816 márt. 3-án eltiltotta a lelkészi teendőktől. Nemsokára ugyan megengedték a papszkodást, de nem St. Maixentban. Rouillé-be (Vienne) ment és ott teljesített papi szolgálatot; s St. Maixent-t csakis a juliusi forradalom után nyerte vissza, néhány hónappal 1834. nov. 15-én bekövetkezett halála előtt. Gibaud Ferencz után fiát Gibaud Sándort kell megemlítenünk, ki 1788-ban született, s theológiát mint atyja Lausanneban tanult s

1809-ben második lelkésznek hivatott St. Maixentba s atyjának elmozdítása után az ő helyére lépett és a consistorium elnöke lett. Meghalt 1863. nov. 28-án. Két fia hasonlóan lelkészi pályán működött: Gibaud Jakab Theophile, ki született St. Maixentban 1811. jun. 15-én és Gibaud Lajos Frigyes, ki szül. Beaussais-ben (Deux-Sèvres) 1813. oct. 12-én, hol atyjuk ideiglenesen tartózkodott. Theológiát mindketten Strassburgban tanultak, melynek facultása szabadelvűségéről hiresebb volt, mint a montaubani; de míg az idősebb St. Maixentba ment, az ifjabb Moncoutantban lett lelkész. Az utóbbi nyugalomba vonulása után La Rochelle-hez közel Lafondban lakott s meghalt 1902-ben.

Mikor Charruaud 1858-ban St. Maixentba ment, két Gibaud, atya és fia szolgálták ott a reformált egyházat. Charruaud Gibaud Sándornak lett a segédje és helyettese és 1863-ban, dec. 19-én hivatalának viselője. Ez állásába 1864. febr. 21-én iktatták bé.

Charruaud St. Maixentba jövele után néhány hónap mulva megnősült. Szívének hajlamát követve, Gibaud Sándornak kisebbik leányát, Gibaud Mária Louise-t vette nőül. Házasságuk 1859. máj. 19-én volt és a st. maixent-i templomban áldatott meg a nő nagybátyja, Gibaud Frigyes moncoutant-i lelkész által. Nyomban utána tehetem, hogy Charruaud mély érzelemmel viseltetett mindig neje iránt s nejére nagyon fájdalmas csapás volt, midőn Isten őt mellőle elszóltotta. A részvét igaz érzetét fejezem ki Charruaudné asszonynak nyilvánosan e helyen is. Házasságuk négy gyermekkel áldatott meg, kik közül kettő van életben.

Alig hogy Charruaud a rendes papságot elfoglalta, az ő jog- és szabadság szeretetével síkra szállott amaz eszmékért, melyeket theol. tanulmányai idején sajátjává tett. Munkatársa lett Paschoud Márton lelkésznek és Haag M. Eugene-nek „Le Disciple de Jesus Christ“ folyóiratban, a mely huszonöt éven keresztül szolgálta a vallási szabadelvűségeket. Könyvismertetésekkel irt a folyóiratba, s különösen elein kemény támadásokkal kellett szembe szállni, melyeket Pellissier ellen intéztek. 1860 nov. hónapban Pellissier vezette bé a papságba Charruaudnak két tanulóársát is: Torchut-t és Moebus-t. Felindulva a fenyegetéseken, a melyekkel az orthodox reactio fenyegette az új theologia növendékeit, s a szabadelvűségtől áthatva, a jövő egyházának szolgálatára szentelte fel őket, mely egyháznak egyetlen alapja lesz, Jézus Krisztus, kit a lelkiismeret úgy fogad el, mint Istennek kijelentőjét. E szavakat az előhaladott

szellemű emberek lelkesedéssel fogadták. De az orthodoxok zajosan tiltakoztak azok ellen és hadjáratot indítottak Pellissier és az ifjú lelkészek ellen. Charruaud egykori tanulótársaihoz e bátorító szavakat intézte: „Ne féljeteK ifjú testvérek! Mindig testvéri kezet nyújtunk felétek. Hogyha a mult egyháza üldözte eretnekeit, a jövő egyháza zászlójára Istennek Jézus Krisztus által tanított egyetemes szeretetét írta. (Disciple, Janvier-Fevrier 1861.)

Az orthodox reactio folytatván munkáját, három évvel azután a párisi consistorium Paschoud M. lelkész-társát, ifj. Coquerel Athanase-t eltiltotta a predikálástól. Coquerel kegyes, rokonszenves, ékesszóló pap volt és őt sokan hallgatták. Ez botrány volt, melyet hosszasan nem tudtak elviselni a protestantismus „frères ignorantinsjei.¹ Renant nem átkozták ki, mikor a „Jézus életét“ kiadta. Ellenvetéseket tettek, de úgy beszéltek róla, mint „kedves és tudós barátunk“-ról. Guizot, ki a protestantismus iránti buzgóságát abban mutatta meg, mint államférfi, hogy a Sonderbund² javára nyilatkozott, s mint publicista, hogy támogatta a pápa világi hatalmát, a pápáét, ki ellent mondott, hogy Rómában protestans templomot építsenek, — vette azt a sajnálatos bátorságot, hogy azt írja, hogy a consistoriumot nyugtalanítja a hallgatóknak üdve, kik Coquerel Athanaste-t hallgatják, s ezért őt le kell szállítani a szószékről. Ugy is történt. Coquerel ellen meghozták a határozatot. De ez erős tiltakozással találkozott. Nehány nap alatt ötezeren egy kérvényt irtak alá a consistorium e határozata ellen, melyet a democraticus és liberális sajtó is keményen bírált. A vidéki consistoriumok közül is több állást foglalt és tiltakozott. A st. maixentí egyh. tanács 1864. jul. 4-én néhány héttel azután, hogy Charruaud annak elnöke lett, tiltakozó határozatot hozott, kimondva, hogy a párisi consistoriumnak „sajnálatos“ tette „az evangelium ellenes hatalomnak visszaélését“ állapítja meg. És joggal mondotta ezt.

¹ Frères ignorantins, 1495-ben alapított szerzetes rend.

² 1845-ben a jezsuiták befolyására Sweitzban hét canton: Uri, Schwytz, Untervalden, Zug, Luzern, Fribourg, Wallis külön szövetségre (Sonderbund) léptek. Az országgyűlésen a radikális párt követelte a Sonderbund feloszlását és a jezsuitáknak az országból kitiltását. És az országgyűlés ezt határozattá is emelte. 1847-ben aztán Dufour tábornok közreműködésével Luzernben létrejött a szövetség Austria, Poroszország, Oroszország és Franciaország között. Guizot kezet nyújtott Metternich-nek és I. Miklós czárnak. Szégyene ez. A protestans elv elleni ez árulását nyilvánosan is szemére vetették 1865-ben éppen akkor, mikor Coquerelt a papságból száműzette.

1867-ben a szélső orthodoxia és az evang. liberalismus közt harez támadt Poitou vidék¹ főhelyén és Charruaud felhiva érezte magát, hogy abban részt vegyen. Poitiersben egy lelkészi állás betöltéséről kellett gondoskodni. A város presbyteri tanácsának válaszára az új theológiának egyik legtiszteltebb és legjobban minősített hívére esett, Monod Adolf egy független tanítványára, Goyra. Az orthodoxok arra dolgoztak, hogy a független elemet kiküszöböljék az egyházból. Goy, mint st.-toyi segédlelkész megtagadta az apostoli hitforma felolvasását a vasárnapi istentiszteleten, mely hitforma inkább egy katolikus maradvány és semmiképpen nem érdemes arra, hogy protestans hitforma legyen. Nicolas, a tudós tanár egy könyvben számolt bé e hitforma történetéről, mely munkát Charruaud a „Disciple“-ben ismertette. Goy a poitiers-i presbyteri tanács meghívását azzal a feltétellel fogadta el, hogy őt nem kényszerítik arra, hogy a hitvallást a szószékből olvassa. A presbyteri tanács e feltételt elfogadta és hozzájárult a lusignan-i consistorium is. E határozat nem kis nyugtalanságot okozott a párisi consistoriumnak, mely miután Coquerel Athanase-t eltávolította, meg akarta kísértetni, hogy első papjával Paschoud M.-al, a liberálisok patriarchájával is ugyanazt tegye. A párisi consistorium Guizot által vezetve 1867 aug. 17-én tiltakozott Goy kinevezése ellen, a ki aztán vissza is lépett a jelöléstől. A független szellemeket így igyekeztek eltávolítani az orthodoxok, hogy az embereket a liberális mozgalomtól elijesztsék.

Charruaud e nézet különbségből levonta a következményeket. A „Lien“ lapba küldött és 1867. nov. 9-én közölt levelében azt mondotta, hogy elérkezett a pillanat, hogy a protestansok felvilágosittassanak, mert az apostoli symbolumot a protestans papszkodás sine qua non-jává akarják tenni. „E hitvallás, — tette hozzá, mely oly kevéssé protestáns, lenne tehát a fennálló orthodoxiának utolsó szava. Kétségtelenül ha az orthodoxia ezzel ki van merítve, ez nem mutat termékenységére.“ Az apostoli hitvallás történetét elmondva, levelét e bátor nyilatkozattal végzi: „E symbolummal úgy teszek, mint egy új igával, melyet reám kényszerítenek: lerázom magamról.“

A st. maixenti consistorium egyike a legelsőknek, melyek Franciaországban a reformatio ünnepét tartani kezdték, mely ünnep a francia reformáltaknál ma már mindenütt szokásban van és a

¹ Poitou Franciaországnak egy régi provinciája, hol a protestansok nagy számban lagnak.

katholicusok „Halottak napjával“ esik össze. Charruaud egy ily ünnepről számot adva, a XVI. száz férfairól úgy beszélt, hogy nem oszthatjuk minden nézetüket még az evangelium nevében sem, a melyet nem mindenütt fogtak fel; emlékezetüket azonban tisztelni kell, mert egyenes leszármazottjaik vagyunk. Meg vagyunk győződve, hogy ők ma velünk lennének a szabadságban és a haladásban a mult szolgasága és szokásai ellenében.

Charruaud ez időben különös előszeretettel foglalkozott a liberalis protestantismus elveinek népszerűsítésével. 1867. martius hónapban Poitou vidéken egy egyesületet szervezett, kapcsolatban a párisival, mely 1861-ben alakult arra a célra, hogy az orthodox támadásoknak ellent álljanak. Az egyesület egyik feladatául tűzte ki, hogy egyes lelkészeket küldjön ki a szabadelvű nézetek prédikálására. Legelőször Pellissier-t hívták fel erre, ki Deux-Sèvres-ben öt beszédet tartott nagy sikerrel. A templomok mindenütt megteltek hallgatókkal, miveltekkel és földmives néppel. A poitou-i derék protestansok készséggel hallgatták a magasabb szellemi élet igéit. Charruaud örvendett leginkább e sikernek.

Hogy a néppel a vallástudomány eredményeit megismertesse, fölhasználta a liberalis protestans kiadványok czéljából alakult párisi egyesületet, melynek e sorok írója egyik titkára volt az 1870-i szomorú eseményekig, fölhasználta és a „Protestant liberal“ lapjain (1867. aug. 8. sz.) az egyesületnek hasznos útmutatásokat is adott. Hibáztatta az angol-amerikai modorban irt vallásos regényeket, melyek szánandó hatást idéznek elé, melyeknek hangja hamis, köznapis és unalmas. S ajánlta, hogy francia modorban irjanak vallási munkákat.

Az 1870-iki események föltartóztatták a fölszabadító mozgalmat. Midőn a rossz kormánytól romlásba vezetett Franciaországot megcsonkították, csonkítást szenvedett a mi nemzeti protestantismusunk is. A frankfurti egység következtében Németországhoz csatolt tartományok prot. népességének egy része a haladás eszméihez hajlott. A csatolás következtében a francia reformáltakkal és lutheranusokkal való érintkezésük megszűnt. A strassburgi prot. theol. facultás eltűnt, hogy csak hét év múlva szülessék újra Párisban, és azzal kialudt a mi egyházunknak is egy világitótornyja.

A szerencsétlenségek, melyek a hazát érték, komoly gondolatokat keltettek polgártársainkban. Sok jeltől úgy látszott, hogy a demokratia hívei felfogva a romlást, melyet a r. katholicismus oko-

zott a mi hazánknak és általán a többi latin fajú népeknek, vallási reformhoz folyamodnak, mely a politikai és társadalmi reform szilárd alapja. 1871-ben ez volt a mi álmunk. De reményünkben csalódtunk és annak fájdalmas oka, hogy egy ilyen mozgalom koraszűlöttnek tessék, az, a mit ma mindenki tud. Annak oka, hogy a protestantismus hivatalos többségében hibázott a feladatára nézve. A hagyományos orthodoxia képviselői a vallási kritika munkájától már féltek, a Commune sajnálatos eseményei rájuk meg éppen izgatólag hatottak és meg akarták akadályozni a szabad vallásos gondolkozást az egyházban, a helyett, hogy megnyitották volna a kapukat azok számára, kik a katholicismust elhagyva, vendégszerető vallásos otthont kerestek. A reformatus orthodoxia magatartása azt a gondolatot keltette bennük, hogy nem érdemes egy igát széttörni azért, hogy egy másikat vegyenek fel. És a protestans terjeszkedés így föltartóztatott, mint a növény, melyet az áprilisi szelek elhervasztanak, mielőtt teljes virágzásra jutott volna.

A ref. orthodoxiának feje akkor a híres Guizot volt. E kitűnő embert találoán jellemzi egy másik államférfi, ki maga is nagyot hibázott. De az igazságot onnan kell venni, a hol találjuk. „Guizotban, írja Ollivier Emil, a császárság minisztere, (*L'empire liberal. Le principe de nationalité*, page 361.) volt emelkedettség, méltóság, széles látkör, s gyakran erő; a megindító hatást kivéve, megvolt benne az ékesszólás minden adománya magasabb fokban, de hiányzott az éleselműség; spherikus alkotású szelleme a dolgok felszínén mozgott, beléjük nem hatolt.“ Ezért, hogy nem fogta föl ama mozgalom jogosult voltát és nagyságát, melyet a protestans theológiába Schérer, Colani és az új iskolának más hívei vittek be. Ő az ellen korlátokat akart állítani. Ezért, hogy eltiltotta a hivatalos egyház szószékéről Coquerelt és kívánta a császári kormánytól Pacheloud M. elmozdítását, mely szabadelvűbbnek mutatta magát, mint ő, mikor kivánságát megtagadta. Az 1871-iki szerencsétlenségek után eselfogásokkal Thierstől és Jules Simon-tól megnyerte, hogy Párisba egyetemes zsinat hívassék össze. Látni lehetett, hogy ennek a célja a vallásos liberalismus kiirtása. A consistoriumok többé-kevésbbé önkényes beosztásokkal állítottak össze, hogy többségük legyen. A poitou-i részleges zsinat 1871 végén jött össze 1872-ig Charruaud elnöklete alatt. Az egyetemes zsinatra képviselőkül megválasztotta Gibaud Theophile lelkészt, Pecaute Felixet, a híres paedagogust, Rochereau-t, Belfort bátor védőjét, s én is szerencsés voltam ahhoz,

hogy megválaszszanak. Rochereaut St. Maixent-ben ismertem meg, a honnan ő származott s a hol neki 1879-ben szobrot emeltek; a gyűléseken komoly tanultságát, helyes ítéletét, erős protestáns érzületét becsülhettem.

A poitoui képviselők az 1872-i egyetemes zsinaton a kötelező hitvallás ellen szavaztak, mely hitvallást Bois tanár nézett át és védelmeszt, s melyet aztán az ő nevééről neveztek el. Mi a leg-erélyesebben tiltakoztunk az ellen, hogy lánczokat tegyenek az egyházra. Megmondottuk előre és a mint mondtuk, úgy is lett, hogy a protestáns nép nem fogadja el azokat. De kérés, tiltakozás, minden mondás hiába való volt. A többség megszavazta. A következő évben Guizot-nak Thiers-el való összejövele után, — mikor Thiers kijelentette, hogy nem hajlandó e határozatokat megerősíteni, mert az egyházak képviselőitől nem egyhangulag hozattak, — Thiers kormánya megbukott. Az 1873. máj. 24-iki szavazás, egy monarchikus restauratio kísérletének előjátéka kedvezett a militans orthodoxia tervének. E pártnak két nevezetessége, Mettetal és Chabaud Latour e napon a többséggel szavazott. Az új kormánytól új zsinatnak összehívását nyerték meg. A liberalis párt küldöttei, lelkészek és világiak nem vettek e zsinatban részt és tartózkodásukat egy kiáltványban indokolták. Az orthodox küldöttek magukra maradvá, egy szervezeti szabályzatot szavaztak meg és az 1872. ülésen való többség határozatának szentesítését kívánták a kormánytól. Kevés-sel azután a hitvallás kiadását az államtanács a X. évi Germinali törvény értelmében helyben hagyta. Következőleg egy más hitvallást akartak érvényre emelni, az 1872-ben meghatározott hitvallást a világiak számára, kik választó jogukat kívánták megtartani. A liberalis consistoriumok megtagadták a szabályokhoz való alkalmazkodást. A zsinatos egyházakban élő liberalis világiak is megtagadták azoknak aláírását. Innen a választók kitörlései, megsemmisített consistoriumi választások, megválasztott liberalis lelkészeknek meg nem erősítése a cultus administratioja részéről. Innen a kellemetlen évek, melyek a francia protestantismusnak a XIX. százévbén szégyene. Az orthodoxia főbbjei használták azt a körülményt, hogy a hatalmon katholicusok, legitimisták és klerikalikusok voltak. Az orthodoxia szánandó harczt folytatott, kétes játékot üzött, mint az események megmutatták.

De ideje visszatérni Charruaud Desiré-hez és ahhoz a szerep-hez, melyet ő e válságos időben játszott. A veszély nem gyakorol-

hatott más hatást e nemes természetre, mint azt, hogy munkára és aldozatra ösztönözze. És ő ezt meghozta.

A strassburgi „Revue theologique“ az 1870-i események után megszűnt. A „Disciple de Jesus Christ,“ mely a nagy közönség számára volt szerkesztve, s mely hosszú ideig oly hasznosan terjesztette a vallási liberalizmus elveit, alapítójának Paschoud Mártonnak halála után -- mely Thiers bukása napján következett bé, többé nem jelent meg. Szükség volt a protestans sajtóban egy új liberalis folyóiratra. Charruaud ekkor nem kicsiny pénzáldozattal megindította a „Libre Recherche“-et, melynek első száma 1874, aug. 30-án jelent meg. A folyóiratot Charruaud vezette bé egy ezikkkel, melyben a következőket írta: „Mi a hit emberei vagyunk, kik azt hiszik, hogy Isten nem rejtí magát a fellegek mögé, hanem közel van mindenikünkhez. A ténylegesség emberei vagyunk, kik nem gondolják, hogy az emberiség babonából, dogmából, holt betüből, szenteskedő kiáltásokból élhet. A szabadság emberei vagyunk, kik úgy itélik, hogy a valódi erkölesség, az őszinte s a névre méltó vallás nem létezhetik a lelkiismeret szabadsága nélkül.“ Jézusról szólva azt mondta: „Hogy Jézus nem a dogmák tanítója, éppen ezért, hogy ő oly nagy, annyira emberi és egyszersmind isteni; ő jobbat tett annál, mint hogy szórszálhasogatva okoskodjék. Ő az isteni csiráját tette le az emberiségbe.“ És tovább ezt: „Meg kell szabadítani az emberiségnek e szent és tiszta eszményét a keresztény mythológiától.“ Ezért hogy ő tiltakozott és vele munkatársai az orthodoxiának muló diadala ellen. Mindazok, a kik 1870 előtt írtak a liberalis protestantizmus lapjaiba, most e folyóirat körül csoportosultak, hogy csak a főbbeket említsem: Nicolas Mihály, Leblois Lajos, Strassburg bátor lelkésze, Veizes Leó, Stroehlin Genfből, ifj. Coquerel Athanase, Pecaut Felix, Bost Theophile és Elisée, Chavannes, Reville Albert, Steeg Gyula. Én is dolgozó társa voltam a folyóiratnak. Charruaud védte az ügyet az ellenfelek ellen. A „Republique Francaise“ tudomány rovatában egy író materialistikus álláspontról bírálván a folyóirat ezikkeit, Charruaud felelt neki, azt írván, hogy „sem az orthodoxok tehetetlen dübe, legyenek akárminő orthodoxok, sem azoknak keserü humora, a kik magukat „libre penseur“-öknek nevezik, nem akadályozzák meg a keresztény szabadelvűeket, hogy az ők munkájukat teljesítsék. Mi megyünk a magunk utján hiva Istenben, az emberi lélekben, a tudományban, melynek minden megbizonyított vivmányát örömmel fogadjuk... Mi nem zavarjuk össze a régi theogoniákat az újabbkori tudományyal és a valódi vallással.“

Azokban a kritikus körülményekben, melyek a liberalis protestantismusra az úgy nevezett „erkölesi rend“ kormányja alatt jöttek, Charruaud mindig hallatta szavát, hogy barátainak bátorságát erősítse. „A liberalisok — mondta — nem nyerhetők meg semmi erkölesi lazaságnak.“

1876 elején tárgyalások folytak az orthodoxok és liberalisok közt, hogy ezek előre ismerjék el elvben a Bois-féle hitvallás tekintélyét. Charruaud ekkor azt írta: „Kétségtelenül jó dolog, kedvesnek, békülékenynek lenni, a békét keresni, de úgy vélem, hogy erősnek is kell lenni és nem kell megengedni a kizsákmányolást. Tartok tőle, hogy az orthodoxia nem éri el azt, hogy minket valóban kizsákmányoljon. Az orthodoxia kizsákmányolja a pap kenyérmorzsját, félelmét, gyöngeségét és ki fogja zsákmányolni, ha lehetséges, a lelkiismeretet is.“ Charruaud inkább „szerette a szakadást kettős szervezettel, mint a nem igaz, minden őszinteséget nélkülöző békét.“ Tanácsát elfogadták. A liberális párt nem hajlott meg. Franciaországban akkor a politikában reactio állott bé. Republicanus kormányok jöttek egymás után. A strassburgi liberalis theol. facultást áthelyezték Párisba és újra szervezték.

A bilincsek, melyekkel az orthodox doctrinarismus a választói jognak szabad gyakorlatát megkötötte, széttörtettek. Az orthodoxia feladta az egyháznak erőszakos ostromlását. Megelégedett azzal, hogy az egyház kebelében a zsinatosokat külön csoportosítsa Bersier lelkész ajánlatára, ki az úgynevezett „szabad egyházból“ a nemzeti egyházba lépett.

De kevéssel azelőtt, hogy az egyházi viszályban e változás békövetkezett, Charruaud helyzetében is komoly változások állottak bé. Az a szerencsétlenség érte, hogy egy pár hónap alatt elvesztette két gyermekét, kik kevéssel azután haltak el, hogy anyai nagybátyjuk Gibaud Theophile is meghalt. Charruaud megszüntette a „Libre Recherche“-t. Az utolsó 1877. jul. 30-i számban igazolta álláspontját. „Mind a mellett a szemrehányás mellett is, a melyet némelykor tettek, hogy nem vagyunk eléggé opportunisták, mi tovább is megmaradunk eddigi álláspontunkon. A tudomány, kritika, bölcselem dolgában mi nem ismerünk opportunistust. Mi nem tudunk közvetíteni e kettő közt: az igaz és hamis között. Mi nem ismerünk közvetítést a lelkiismeret dolgában. Minket e tekintetben semmi meg nem félemlít. A sértegetések nem bántanak, a fenyegetések hidegen hagynak, a durva hangon mosolygunk.“

Charruaud több körülmény következtében, melyeknek elbeszélésébe nem bocsátkozhatunk, elhatározta, hogy lelkészi állását feladja és lakását Párisba teszi át. 1881. sept. 24-én megválasztották utódát. A mikor ezt ugyanazon év oct. 29-én a consistorium tudomásul vette, egyhangulag sajnálatát fejezte ki a lemondáson és elismerését huszonnégy évi lelkészi működése felett és elismerésének jeléül a Consistorium tiszteleti elnöke ezimével ruházta fel.

A paposkodást feladva, Charruaud Párisban települt meg családjával és részese lett a Fischbacher et Co-féle nevezetes könyvkiadó vállalatnak. Ott gyakran találkoztam vele és mindig örömmel találkoztam e kedves, egyenes jellemű, megbízható baráttal.

Anyját 1867-ben vesztette el, atyja, ez a régi származású huguenotta, a kiről említést már tettem, 1892-ben halt el Saintongeban. Ez újra fájdalmat okozott barátunknak. Az örökség megosztása a családban minden nehézség nélkül történt. A család egyik élő tagjának elbeszélése szerint a gyermekek közül a legidősebb az osztozás előtt azt mondotta testvéreinek, hogy mindenik választhat egy néki leginkább tetsző tárgyat. Elfogadták. Mikor a választás sorban a legifjabb fitestvérre került, egy olyan tárgyat választott magának, melyet az ő gyermek korában az atyja arra használt, hogy őt javítsa. Mikor e választásnak okát kérdezték, nemes egyszerűséggel így felelt: „E javító eszköz használatának köszönöm, hogy ember lett belőlem.“

A sóforrásokat nem osztották meg. Azok közösek maradtak és sorra használták. Charruaud Desiré ragaszkodással viseltett mindig Saintonge vidékéhez, a hol született. Azt kívánta, hogy szülői mellé temessék és e kívánságát minden nehézség nélkül teljesíthették is. A halál szülőföldjén Nieulleben érte utól. Hirtelen jött. 1901. oct. 9-én szerda napon karos-székében olvasta lapját. Neje látta, hogy egyszerre összeesik s néhány pillanat múlva több életjelt nem adott. Még ugyanazon estve táviratban tudatták velem a szomorú hirt, de a temetésen nem vehettem részt a távolság miatt. Temetése csakis oct. 12-én történhetett meg. Fáradtságba került, míg egy kemény sziklában sirt áshattak. De Charruaud kívánsága teljesült; földi maradványai saintonge-i földben nyugsznak, nem messze a mérhetlen és egyhangu tengertől, mely hazánk nyugati részét határolja.

Charruaud az utolsó pillanatig érdeklődött az egyházi mozgalmak iránt, melyekben neki jelentékeny része volt. A legnehezebb

pillanatokban vett részt a harcban. Szerencsésebb volt, mint tanítói és barátai, a liberális protestantismus nagy hitszónokai, hogy a munkának láthatta az aratását is. A látszólag győzelmes orthodoxia kebeléből állottak elé azok a tudósok, azok a komoly tanultságú férfiak, kik újra fölvtették és folytatták a megújítás nehéz munkáját, melyet a múlt százév közepén a strassburgi hittudósok kezdettek. A ki a theol. fejlődésben legnagyobb nyomot hagyott, a kit mindenekfelett lehet idézni, Sabatier Auguste tanár, ki Charruaud előtt alig pár hónappal halálozott el. Mindenesetre érdekes tudni, hogy Sabatiert 1868-ban a dogmatika tanszékére az orthodox consistoriumok jelölték a Guizot ajánlatára és minthogy többséget nyert, a minister meg is erősítette. A liberális pártnak jelöltje Goy tanár volt, a st.-toy-i iskola növendéke, mint Charruaud, Goy tanár, a ki tanítója és barátja lett annak, ki e sorokat írja. De a consistoriumok szavazatának csak kisebbségét nyerte meg. És Sabatier tanár, az ő szerencsés versenytársa, az orthodoxia választottja lett az, ki azt az elvitázhatlan érdemet szerezte, hogy a theologiai forradalmat véghez vitte, bevégezte. „Tanulmány a vallás böleselméről pszichologiai és történelmi alapon“ ezimű 1897-ben kiadott könyve végleges diadalát jelentette a szabad theol. tudománynak és levetését a régi sholastikának. Azt mondják és készséggel elhiszem, hogy e munkának sikere és másfelől a kibékülés ügyének éléhaladása, a protestánsok tömörülése, melyet az 1896. és 1899.-i lyoni értekezletek eszközöltek, nagyon jók estek Charruaud Desiré szívének. És az a választás, mely az ő életének utolsó pillanatain történt, melylyel Sabatier Auguste utódlává az ő irányának egy követőjét választották meg, megszentelte a mi egyházaink szerencsés evolutiójának sikerét, mely most lehetővé teszi, hogy a francia protestantismus a fájdalmas szakadás és sajnos harcok után diadalmason haladjon jövője felé. És ezzel be is zárom egy kissé hosszúra terjedt tanulmányomat.

Az olyan embereknek élete, mint a Charruaud Desiré-é, e e bátor harcossé megmarad; emelkedett eszméknek volt ő harcosa. Atyja házában a szigor, a mély és szabadelvű vallásosság, a becsületesség és tisztelet hagyományát találta. S ugyanezeket kereste az iskolában, a hol tanult és egyebütt is minden összeköttetéseiben; az egyházban a haladás embereire nézett, azokat becsülte, a szabadelvű vallás és független tudomány hőseit. Ezekkel egyesült, hogy a régi korlátokat, melyek a hit és tudomány, a vallás és böleselem

egyességét akadályozták, lerombolják. A szellem ügyének volt harczosa. Azt mondotta, hogy a hol a Krisztus szelleme van, ott van a szabadság, azaz a benső rosztól, a vétectől és másfelől a külső rosztól, a politikai, társadalmi és egyházi zsarnokságoktól való szabadulás. E két ellenféllel soha nem alkudozott. Ez az ő életének összege.

Neve fenmarad történelmünkben azoké mellett, kik a mi nemzeti protestantismusunkat szép rendeltetésének magaslatára emelve, Franciaország megújhdására munkáltak.

Charruaud, mindazok, a kik téged ismertek, meg fogják őrizni szivükben emlékedet!

*

Fogadja a szerkesztő ur az én igaz testvéri érzelmeknek kifejezését.

PARIS EDOUARD.

Bogáthi magáról és Dávid Ferenczről.

A XVI-dik száz magyar költőiről alig tudunk valami bizonyosat. Benczédi Székely István, Thordai Benedek, Szekhárosi Horváth András élete ma is a mult homályában lappang. Tinódi Sebestyén és Balassi Bálint alig tudtak az elfeledés ködéből a legújabb korban kibontakozni. Mindezeknél mélységesebb sötétség borította el Erdély legnagyobb költőjének, a „Magyar Soltár“ megteremtőjének, Bogáthi Fazakas Miklósnak emlékét, kinek még nevével sincsenek tisztában a tudósok, s kit némelyek megtettek a saját maga fiának, mások legkitünőbb munkáit oda ajándékozták egyik tanítványának, hogy e kölcsön vett babérral is a hatalmas Pécsi Simonnak homlokát díszítsék . . .

A „Keresztény Magvető“ idei 1-ső és 3-dik füzetében látott napvilágot az első komolyabb kísérlet a végre, hogy az első „Magyar Soltár“ szorosabb kapcsolatba hozassék a költő életével. Akkor még föltevésekkel kellett megmagyarázni a Bogáthira 1582-ben lesújtó tragoédiát, mely elsöpörte hű bajtársát, a Dávid Ferencz fiát s ő neki is két évi halál-félelmes bujdosásába, sőt csaknem életébe került. E csapás kizavarta a költőt a gerendi kastély esendéből, hol a zsoltárok magyarra alkotásában már szépen előhaladt; de annál jobban ösztönözte azután a benne Pécsen feltámadt kínzó honvágy, hogy a megkezdett nagy munka befejezésével erdélyi pártfogóinak kegyét tovább is kiérdemelje.

Legújabbán váratlanul oly bizonyítékok kerültek elő magának Bogáthinak kezéből, melyek a történeti valónak színét öntik el az eddigi kétes becsű föltevéseken. E hiteles történeti adatok világot derítenek a Dávid Ferencz családja és Bogáthi közt fennállt bensőbb kapcsolatra. A Dávid Ferencz pártján álló költő nemcsak ennek vejjével, Trauznerrel, élt szorosabb összeköttetésben. Részvétellel emlékszik meg naplójában Dávid Ferencz elítéltetéséről és meg akarja őrizni emlékében halála napját, mely nov. 7. az ő értesülése szerint. Jól ismeri még a Dávid sirját is, melyről a Szamosköziénél